

GYULAI PÁL
ERDÉLYI ÚTI BENYOMÁSOK
(1851)

Midőn májusban odahagyám Pestet, hogy háromévi távollét után újra szülőföldem, Erdélybe térjek, egy jó barátom [Lévay József] egész az indóházig elkísért. Ő journalista, s mellékesen poetamesterséget űz, mint nálunk szokás, hol szívesebben olvasnak újdonságot, mint költeményt. Én ugyan inkább szeretem költeményeit, de leginkább őt magát, már csak azért is, hogy hogy – –

Esős, szomorú reggel volt. Nekünk sem vala jó kedvünk. Ő fájlalá, hogy a szép tavaszt s a hosszú nyarat Pesten kell töltenie; nekem rosszul esett, hogy Erdélybe megyek, mely már újra második magyar haza, ha ugyan magyar haza.

– Az Isten áldjon! Ne feledkezzél meg rólunk – mondá búcsura nyujtva kezét.

– Hogy feledkezném? Lapotokat szorgalmasan fogom olvasni, s a te újdonságaidat legelőbb.

– Nem úgy értem. Küldj valami dolgozatot.

Én elbámultam, ő ismétlé.

– Hiszen lapotok politikai, s én csak novella- és versben szoktam ábrándozni.

– Vidéki tudósítást.

– A világért sem.

– Egy szép vezérczikket.

– Szerelmes levelet a hazához, a jámborabbak közül, galambtollal írva. Én szenvedélyes ember vagyok, s csak a mult héten hagytam el az epehideg.

– Útirajzot.

– Mint a régi divatlapok, midőn ha valaki Soroksárig ment, már íveket írt róla. Kiment a divatból.

– De olykor csak írsz nekem egy barátságos levelet. Úgy is keveset tudunk Erdélyről. A kolozsvári lapnak csak neve mutatja, hogy Erdélyből jó ki.

– Szívesen.

– Kezet reá! – mondá barátom ravaszán mosolyogva. Erdélybe érkezvén, megemlékeztem ígéretemre, de a ravasz mosoly is eszembe jutott. Valami utógondolata lehetett. Ezek a journalisták – kivált az újdondászok – furfangos emberek. Ah most már tudom! Néha érdekesebb tárgyak szűkében ily magánlevelekből töredékeket szoktak közölni. Talán jobb lesz, ha egyenesen sajtó alá írom. Üsse patvar! Erdélyről úgy is keveset írnak. Lesz belőle egy-két tárczacikk, s barátomnak is eleget teszek.

E cikk tehát sem vidéki tudósítás, sem vezércikk, sem útirajz. Mindezekből valami, leginkább baráti levelek, hogy a közönség is olvashassa.

I.

A bihari rónák távolában már kékellett Erdély. Mint örvendék, hogy újra hegyet láthatok. A pusztákban is van költészet, kivált ha Petőfit és Aranyt olvassuk, de én hegyek közt születtem s hegyek közt kívánok meghalni. Érzem, hogy a hegyi ember inkább szeretheti szülőföldét. És oh az erdélyi hegyek! Mintha már előttem állana a Marosmente tündérvölgy-nyilataival, a vadregényes havasi vidék, a kies Szamosvölgy álomszerű tájai, erdők a bérczen, vizesés a fenyvesek közt, várrom a sziklán. Mintha már tapodnám a szent földet, hol annyi virág és annyi sírhalom, annyi dicsőség és annyi nyomor, annyi szépség és annyi bánat!

Mégis mulatni kívántam e pusztákon, s tudva, hogy sok keserű óra vár reám, nem akartam elszalasztani egy jó napot, s meglátogatám Arany Jánost, a puszták költőjét, «az aranyok aranyát», mint Petőfi szokta mondani jó kedvében.

Délelőtt érkeztem Szalontára s lakása után kérdezősködém. Egy alacsony kis házhoz vezettek. Mindjárt eszembe jutott, hogy erről írhatta:

Se nem pincze, se nem bolt,
Csizmadia műhely volt.

De a fehérre meszelt fal, csinos udvar, barátságos szoba, hol mindenütt gondos női kezek nyoma látszott, a nyugodt házigazda, derült gazdaasszony, vidám gyermekek sejtették, hogy a vén fa, mely a lak fölé védelmezően terjeszkedik, több kincset rejt, mint sok palota büszke boltívei.

Szívesen fogadott s maga vágván számomra dohányt, pipával kínált meg. Ő egyszerű és csöndes ember, milyennek képzeltem. E nyugalmas homlok, e mély, de csöndes tűzű szem tudtadra adják, hogy nem szenvedélyes és ragyogó lyrikus áll előtted, de komoly epikus, ki főséges nyugalomban Jupiterként uralkodik az Olympon. És családi köréről ráismerhetsz azon magyar életre, ép, egészséges alakokra, melyeket műveiben annyi eredetiséggel rajzol.

Sok mindenről beszéltünk. Elmondá, hogy már nem jegyző, gazdálkodik és irogat, panaszkodott, hogy bútorai- és könyveinek nagy része a forradalom alatt elveszett. Én könyves-asztalához léptem s néhány angol könyvet nyitottam föl. Nagy előszeretettel s reám nézve igen tanulságosan beszélt az angol költőkről, aztán, mintha restellené, hogy tudóskodik, s én oly figyelemmel hallgatom, más tárgyra tért.

Később Petőfi jövén szóba, tudakolá, mit tudok róla. Én elmondám, mit tudhattam, s egy régibb barátja után még első ifjúságából is említék egyetmást. Ő megindulva hallgatta s még szívesebb lőn hozzám. Érdekes látvány lehetett e két férfiú együtt, kiket a különböző természet és ugyanegy hírkoszorús pálya daczára is szoros és tartós barátság fűzött össze. Mily engedékenyen hajolhatott meg e nemesszívű, de ingerlékeny és viharos, e lángeszű, de szertelen becsszomjas jellem Arany nyugodt kedélye előtt, ki gyöngéit kímélte, roppant tehetségét bámulta, s hibáit nem bálványozá. Mint szerethette ő pályatársát, ki azon napokban, midőn minden lap Toldi magasztalásával volt tele, és sokan, hogy ingereljék, párhuzamba tették vele, ki inkább lyrikus volt, levelet ír hozzá, melyben csüggedezve mondja, hogy a költői pályáról alkalmasint visszavonul, mert meg nem felelhet a nagy várakozásnak. Petőfi tudta, hogy ez őszinte szó, mert Arany színlelni nem tud, s eszébe juthattak költő ellenségei, kik megvetéssel szólnak róla, göggel néznek le reá, s fáradatlan dicsértetik magokat. Talán itt a kulcs, mely megnyitja a titkot, miért maradt egész végig Aranynak hő tisztelője, tartós barátja, ő, ki maga fölött semmi ambitiot nem túrt s ingerlékeny hevében sok gyöngéd viszonyt széttépett, mit maga is sajnált, csak megbánni szégyelle.

Petőfi művei nem soká új kiadásban jelennek meg. Szükség, hogy egy avatott kéz írja meg életét, s egy szenvedély nélküli ítéző mutassa be. Ő érdekes és sok tekintetben félreismeret jellem, ő nagy költő, ki korszakot alkotott, s a szellemkincs, mit hátrahagyott, méltó, hogy becsüljék. A közönség olvasta ugyan műveit, de nem volt iránta tisztelettel, talentumos fiúnak mondá, de bolond, vagy faragatlan betyárnak tartotta, az ítézőt fölfedezé ugyan némi hibáit, de kellően és pártatlanul soha sem fogta föl, míg néhány barátja szelleme helyett hiúságának tömjénezett. A közönség megadta már az elégtételt: salonban és kunyhóban egyaránt éneklék dalait. De az irodalom egy tekintélyes része még most is ignorálja. Csak a multa, csak addig néz, meddig ő hatott, s nem akarja észrevenni, hogy mellette egy ifjú irodalom nőtt föl, melynek egyik legnagyobb s – fájdalom – korán elveszett hőse nagy jövődőhöz nyitott utat, mert a magyar irodalom nem volt, hanem lesz. Ideje, hogy előlépjen. Ha följegyezte Petőfi tévedéseit, magánélete bizarrságát, ingerlet-szülte, hiú kifakadásait, jegyezze föl nemes érzéseit, nagy törekvését és szent hagyományát is, s tűzze föl örökzöld koszorúját ama hideg homlokra, melyet, míg élt, csak félgnyilóval díszített, legtöbbször pedig megrúgott.

Amazt csak magamban gondolám, ezt megmondám neki is. Ő semmit sem szólt reá, csak azt fájlalta, hogy Petőfiről, mint halotról kell beszélünk, többé nem ír hozzá kedélyes levelet, sem meg nem látogatja, hogy fölvidítsa egyhangú óráit és ját-szodják gyermekeivel.

Nem folytatva tovább e szomorú tárgyat, kérdém, készen-e már Toldinak második része. Elmondá, hogy a nyár folyamán a harmadik rész is kész lesz, mert összesen három részből fog állani: Toldi az ifjú, mi már a közönség kezén van, Toldi a férfiú és Toldi az öreg, mit ezután veend, ha a kiadók is úgy akarják.

Kérésre mindkét részből töredékeket olvasott föl. E töredékek is sejtetik az egész nagyszerűségét. A közönséget épen úgy meg fogja lepni, mint az első rész, s új oldalról ismeri meg Aranyt. Itt az epikai erő magasabb fokon jelen meg, mint az első részben, mely inkább költői beszély, s az idylli képek és kedélyes jelenetek mellett ott áll a tragikum is. És e jelleme, ez úgyszólván drámailag élő egyének: Lajos, a nagy, népszerű király, anyja, a büszke és szomorú királyné, Rozgonyi, a falusi nemes, a második gyermekké lett Bencze, Toldi kedvese s maga Toldi, e leghűbb képe a régi magyarnak, minő képek: a királyi

ebéd, Bencze furcsaságai, a vitézi játék, Toldi búcsuja: lovam megnyergelve, lábam a kengyelbe stb....

Mégis e művet, ha a könyvkiadó társulat meg nem veszi, a könyvárusok mellőzni fogják, mert, mint ő maga mondá, Murány ostroma a forradalom előtt néhány nappal jelenvén meg, nem nagy keletnek örülhete, s így talán bizalmok csökkent. Különben leginkább szeretné, ha a ponyván kaphatna hírre, akkor nagy és állandó közönsége lenne, s mi legtöbb, maga a nép.

Fájt, hogy már alkonyban búcsuznom kelle, de hijába távoztam el, az úton még mindig előttem állott az alacsony kis ház, még mindig beszélgetett velem szíves gazdája. S különös, velök társalkodva, nem azt éreztem, mit éreznem kellett volna, méltó bosszankodást, hogy egy oly jeles magyar költő ily kedvetlen anyagi viszonyok közt él, hanem azon méla eszme ringatózott kedélyemen: vajjon a francia és az angol írók, kiket egész világ olvas, palotákban laknak, fény és bőség közt élnek, látva e boldog családot, e nyugodt férfiút, e vidám gyermekeket, nem irigyelnék-e sorsát, egy magyar költő sorsát, ki kunyhóban lakik, egypár száz embernek ír és szükséget lát.

II.

Másfél nap mulva már túljártam a Királyhágón. Hullámzott az erdő, zúgott a hegyi patak, s minden órán megújult a táj.

Tudtam, hogy Erdélyben vagyok, de a nélkül is tudtam volna, mert már az első falun túl számtalan rongyos czondrát és sok kopott kaputot láttam.

Ez nem elménczség, hanem igazság, s annál szomorúbb. Erdélyben a vagyonos szegény, a szegény koldus. Ez nem egészen a forradalmi napok következménye, midőn egyik népfaj a másikat dúlta, vidékek pusztultak, s városok lettek semmivé. Nagy tényező a forradalom utáni állapot is, melyből az ország csak most kezd kibontakozni.

Erdélyben máskép állottak az ügyek, mint Magyarországon s a birodalom más részeiben. Itt a birtokos nem mindenütt mondhatá birtokát magáénak, s a mit vetett, nem mindig maga aratta le. A sanyargatott föld népe, melynek ügyében az 1847-ki csekély rendszabályok óta mi sem történt, s az 1847-ki országgyűlésen is szabad megváltás helyett még csak egy becsületes urbért sem víhatott ki, a felszabadulás napjaiban iszonyú fogalomzavar martaléka lőn, mit a kitört forradalom még felfokozott, s a magyar faj elleni gyűlölet épen tetőpontra emelt.

E birtok körüli fogalomzavar a forradalom után sem akart tisztulni, sőt alkalmazása bizonyos szolgálatok díjában követeltetett. Az oláh nép rakonczátlanságainak, mikben néhány magyar község is részt vett, ellene állott ugyan a kormány, de a tisztviselők a küldött parancsot sok helyt nem foganatosították, néhol még megoldatlan kérdések s egyebek örve alatt rájuk törvényes bélyeget ütöttek, sőt olykor a különben is háborgó kedélyeket magok zaklatták föl. Ez természetes volt, mert egy jó rész a főnnebb említett mozgalom vezetőiből telt ki, kiknek azon időben tett ígéreteik nyomán is ez örvénybe kellett sodortatniok.

Itt nincs helye adatokat felhozni s holmi recriminatiokba bocsátkozni. Elég, ha megjegyezzük, hogy ez épen nem politikai kérdésekről a sajtó eddig vagy mélyen hallgatott, vagy igen keveset emlegeté. Mindezeknek aztán természetes következménye az lett, hogy a birtokosság, kinek gazdaságát a forradalom különben is iszonyúan megrongálta, tönkrejutáshoz közelgett, a nép a helyett, hogy dolga után lásson, ábrándokkal s merényekkel tölté idejét, a kézműves és kereskedő szegényedett, s az ország oly állapotnak indult, mely senkinek sem volt hasznára, s legkevésbé a kormánynak.

A kormány felvilágosítatván, átlátta ez állapot tarthatatlanságát és veszélyét, s erélyesen kezdett az orvosláshoz. Ennek tulajdonítják Scbwarzenberg hg. kinevezését is. Általában a herczeg lejövetelét kedvező hírek előzték meg, s ez oka az erdélyiek örömének. Utamban minden faluban számára emelt diadalíveket láttam s mindenütt remény és várakozással találkozám. Kolozvárt is kitűnő fogadtatásban részesült, sőt a nagybirtokosság, mely eddig a legnagyobb visszavonultságban élt, tömegben tisztelkedett nála. A herczeg felszólítá, hogy a tulajdonon ejtett sérelmekről terjeszsenek egy emlékiratot elébe. A város és községek küldötteit jobb jövővel biztatta. Annyi bizonyos, hogy a leélt három év szomorú körülményei nem fognak megújulni többé. A herczeg azon rövid idő alatt is, mióta átvette a kormányt, sok jót eszközölt. Bizonyos hivatalnoki változtatások a közóhajtattal találkoztak. De Erdély baja nem csak e végperceit élő administratióban fekszik, vannak oly sérelmei is, melyek a herczeg körén kívül esvén, magában az új rendszerben s még inkább annak alkalmazásában rejlenek. Ezért az erdélyiek alkalmasint oly reményeket is táplálnak, melyek egyhamar nem teljesedhetnek.

Ha a szigorú és igazságos közigazgatás is helyreáll, a kedé-

lyek kiengesztelésére igen jótékonyan hatna, ha egy tárgy komolyabb figyelembe vétetnék, s ez az idegen tisztviselők kérdése. Erdélyben a közelebbi három év alatt a hivatalok nagy részét Galicziából hozott tisztviselőkkel töltötték be. Ennek oka a magyarok visszavonultságában, az oláhok csekély számú hivatalra képes egyéneiben s több ezekhez hasonló körülményekben feketik, de most, midőn mindkét részről közeledés történt, s némi bizalom kezd helyreállani, nem fölösleges a további szállítást megszüntetni, sőt a bennlevőket is, a mennyire lehet, megkevesíteni. Ők a hazai nyelv, népjellem s egyéb sajátságok ismeretének hiányával s a legtöbbször előítéletekkel megtelve jövének ide, alig találhatják föl magokat az itteni körülmények közt, és a bennszülöttek könnyen megfogható idegenkedéssel viseltetvének irántok, még az üdvös rendszabályok sükerét is koczkáztatják. Már a helyzetök természete annyi akadályt gördít útba, hogy kedvezőbb körülmények közt nagy tehetségű emberek is alig küzdhetnek meg vele, Erdélyben pedig majdnem lehetetlen. Miket elmondék, nem csak a magyarok óhajtása, hanem az oláhok és szászoké is egyszersmind. Sajnos, hogy csak ez az egyetlen kérdés, miben az erdélyiek megegyeznek.

Erdélyben a tisztviselők mindnyájan egyenruhában járnak, mit Magyarországon nem tapasztaltam. Eszembe jutottak az e fölötti viták. A magyar lapok mindig egyenruhát sürgettek. Nem emlékezem, hogy más szempontból fogták volna föl e tárgyat. Pedig alkalmasint akárminő egyenruha legyen, épen azon czélnak nem használ, a miért létez, t. i. a tisztviselő tekintélyének emelésére. Ki ismeri a két haza népét, ez állítást igaznak találandja. De ezenkívül burocratai sejtelmeket költ fel, mitől annyira irtózunk s méltán!

Ily s ezekkel rokon gondolatokkal foglalatoskodám egész Bánffy-Hunyadig. De csak az állomásoknál, hol emberekkel találkoztam. A bérczeken, erdőkön átadtam magamat a rég nem élvezett természet, a rég nem látott tájak benyomásainak.

E rövid három év alatt mennyi minden változott. A viszontlátás öröme helyett az emlék fájalmát érzém. De a természet a régi maradt, a föld most is oly szép, oly elragadó, mint hajdan.

A legszebb májusi nap vala. A tavasz minden bájaiban jelent meg kedvencz vidékein. Mintha érezné, hogy romokat kell elfödöznie, sírokat megkoszorúznia, s mosolyt játszania a könnyes szemekre.

Oh Erdély!

III.

Bánffy-Hunyadon egy ismerősömmel találkoztam, ki hajdan szerencsés hegedős volt, most szerencsétlen furulyás, azaz régebben zeneművész akart lenni, most pedig egy bureauban fogalmaz oly nyelven, melyen soha sem tudja magát jól kifejezni, s csak egy-két szóból sejthetni, hogy tulajdonképen mit akar. Ha szótárát elvesztené, alkalmasint oda lenne minden képessége. Egy vastag német nyelvtan s egy még vastagabb szótár mennyi jót eszközöl! Az én ismerősöm soha sem lesz bölcs, ki mondhassa, mint ama régi: a nagy könyv nagy rossz.

Én azt hittem, hogy Erdélyben is, mint Magyarországon, csak a közigazgatás magasabb körében, mely a központi kormánnyal közvetlen összeköttetésben állt, fogalmaznak németül. A dolog másként áll. Itt a községek ügyeit kivéve, a diplomatikai nyelv egészen a német. A kormánynak nem célja Erdélyt germanizálni. Ez onnan is kitetszik, mert lehetetlensége kézzelfogható. A magyarok közül kevesen értenek németül s még kevesebben beszélnek. A székely nem szokott nyelvet tanulni, az oláh inkább magyarul tud. A művelt társaskörök magyarosabbak, mint a testvér-hazában. Általában e célra oly kevés használható elem van, hogy szóba sem jöhet, mert a szász sokkal csekélyebb számú, elkülönültebben él s kevesebb befolyással bír a közszelemre, mint sem sikerrel hathatna. A kormány hihetőleg a szorosabb egység szempontján kívül a szászok támogatása mellett az egymással küzködő nemzetiségek miatt tette e rendszabályt. Hogy a jövő mily következményt és tanúságot mutat föl e tekintetben, az még kétséges, de annyi bizonyos, hogy a megyékben és székely földön a közigazgatást nehezíti.

Akaratlanul a napi kérdések legszenvedélyesebbikét érintem. Hiú és hasztalan fáradság. En nem szeretem a nyelv kérdését feszegetni. Ez határozott és bevégzett politikai állás nélkül meg nem oldható, s ekkor sem elmélet útján. Az egyenjogúság elméleti elve, akár óhajtott, akár nem kedvelt alkalmazásban, egyaránt Saturnus, ki saját gyermekeit eszi meg a nélkül, hogy jóllakják. S mégis csak az fog megtörténni, mit a viszonyok kényszerűsége, az életerős elemek s a magát megzavartatni nem engedő természetes kifejlődés kívánnak.

IV.

Mennyi itt az érdekfélreismerés, mennyi a fogalomzavar az elmékben, s mennyi szenvedély, gyűlölet a szívekben! Mindez nem így volna, ha a kölcsönös kiengesztelődés s a viszonyok kellő fölismerésére történhetnék valami. A szóban enyhül a szenvedély, a vitákban tisztul a fogalom, s mindkettő sietteti az önismeretre jutást. Kiderülne, hogy a vélt ellenség barát, a baj másutt, mint ahol talán keresik; mindenesetre megszűnnék az eszmék anarchiája.

A sajtó sokat tehetne erre, de a sajtó mit sem tesz. Az erdélyi magyar hírlap nem szokott Erdélyről írni, nem hogy irány-cikkeket, még vidéki tudósításokat sem közöl. A szász lapok csak magokkal foglalkoznak, s minthogy nekik sem minden szabad, a bécsi lapokat árasztják el panaszaikkal. Az oláh lap lelkesíti menyecskéit, hogy tartsák szemök előtt dicső őseik, a Lucretiák, Corneliák szép példáját, s tánczvigalmaikban társalognak nemzeti nyelven, mi ugyan megjárja divatlapban, de politikai lap sem ily phrasisokkal, sem bizonyos cikkekkal, mikről jobb hallgatni, nem tölti be hivatását a jelen körülmények közt. Úgy látszik, hogy a Gazeta Transilvaniei ezt érteni is kezdi, s közelebbről oly szellemben nyilatkozik, mely a viszonyok higgadt fölfogására mutat. Ez eljárásért minden hazafi csak hű köszönetet mondhat s még több viszonzást. Kár, hogy az oláh irodalom a nyelv kezelése által kissé elkülönzi magát a különben is csekély számú olvasó közönségtől. Egyik cyrill, másik latin betűkkel ír, és szép nyelvöket, mintha nem az lenne üdvös, ha önmagából fejtik ki, annyira igyekeznek elfranciázítani, diákizálni, hogy ma-holnap elvész az eredeti s bajosan lesz érthető a tömeg előtt.

Sok fekhetik a szerkesztők tapintatlanságában, de meg kell vallani, hogy a sajtóviszonyok is bajosak.

Ideje, hogy Erdélyben is a többi tartományokéval egyenlő színvonalra emelkedjék a sajtóügy, annyival inkább, hogy itt nem károssá válható izgatásról van szó, hanem engesztelődésről, tisztulásról, tájékozhatásról. De míg ez megtörténhetik, mit remélni is lehet, nem árt, ha az erdélyiek nagyobb igénybe veszik a pesti lapokat, s a pestiek sem mellőzik az erdélyi ügyeket, mint ahogy divattá kezd válni, mintha Erdély nem is volna az az ország, melynek multja s talán jövődjé is a birodalomhoz van kötve.

Kolozsvárra érkeztem, jó Kolozsvárra Tinódi – Kincses Kolozsvárra a még régibb krónika szerint. Jósága csak megvolna, a mi a kincsest illeti, már rég nem az, s most azt is hozzátehetjük, hogy pusztá.

A régi időhöz képest kevés ember járt az utczákon. Mindössze – egy equipaget is ide véve – három bérkocsit számláltam, pedig vasárnap volt. Livrées legényt egyetlenegy sem láttam.

Alig ismertem a régi, vidám, pezsgő életű Kolozsvárra. Csak a rossz kövezet, a kofák lármája s az «instállom» szó, melyet szobámba érkeztemig hatszor hallék, emlékeztettek, hogy Erdély hajdani fővárosában vagyok. Kolozsvár többé nem főváros. Főhadí parancsnokság, tartományi kormány, főítélőszék, kincstár, szóval minden Szebenben van. A kolozsváriaknak ez rossz esik, s méltán, azonban kár a dolgot provincialis, vagy épen nemzetiségi szempontból fogni fel. Már ily kisebb érdekű ügyekben jó lenne megszokni a magasabb nézpontra emelkedést. Erre Erdélyben nagy szükség van. Szeben nem azért nem alkalmas fővárosnak, mert szász, hanem, mert az ország szélén fekszik, mi hogy közigazgatási és hadi tekintetben mennyire terhelő, mutatják a közelebbi években tett tapasztalatok, míg másfelől legkevésbé olyan hely, hol az ország szívütséit érezhetni. Maros-Vásárhely, Fehérvár pedig nem azért alkalmas, mert megyékben, vagy székely földön fekszik, hanem mert azon előnyökkel bír, melyekkel a többiek nem.

Elindultam az utczákon, hogy fölkeressem régi ismerőseimet. Hajdan itt sok embert ismertem, most idegen arcokkal találkozom. Alig tűn fel egy-egy régi arc, az is megváltozva. Benyitok a jól ismert ajtókon, most más család lakik ott, a még itt hagyottnak tagjai, ki tudja, hol vannak szétszórva. Némely helyt ha föl is találhatni a régit, változott körülmények közt élnek, mi szintén idegen a maihoz szokott szem előtt. A nők otthon ülnek s bánatosak. Fáj az embernek mindent az emlékezetnek adni át s a remény tört szárnyán menekülhetni a jelenből.

Szomorú itt a társas élet. Látogatásaimban, ha nem is örömet, legalább elszóródást reméltem találhatni, és levert kedéllyel kellett hazatérnem. Erdélyben a forradalom vagyonban, kedélyben nagyobb, rombolóbb nyomokat hagyott hátra, mint Magyarországon, mi az ország sajátságos helyzetéből és viszo-

nyaiból könnyen kimagyarázható. Mindezekből a magyarságra kétszer nagyobb rész jutott, s legalsóbb rétegeit átjárta. Itt több van koczkán, mint a testvérházában.

A hazafi-szív mégis találhat vigaszt. A magyar jellem itt sem tagadta meg magát. Fájdalma sem rakoncátlanságban, sem gyávaságban nem nyilatkozik. A magyar vidékek csendesek, s lakói fölemelt fővel járnak, mint emberhez illik. Szép látni azt is, mily gonddal, mennyi szeretettel ápolják a nemzetiiséget is. A legmagasabb körökben is, melyekre e tekintetben eddig sem lehetett panasz, otthonos a magyar nyelv és irodalom, a színészetet pedig vagyoni állapotjokhoz képest áldozattal is pártfogolják.

A kolozsvári legrégebb magyar színház a két hazában. Rovatai útján a magyarok és székelyek építették, s ügyeit mindig országos bizottmány kezelte. Ez intézetet, mely e szerint a magyarok és székelyek köztulajdona, nem rég a városnak ajándékozták, s német színészeket hívtak bele. Azonban ez adományozást egy felsőbb rendelet megsemmisítette, s miután a német előadásokra alig járt egypár ember, most újra magyar színészek játszanak. A társaság a jobbak közül való, s nagy részvétnak örvend. Engem meglepett, hogy alig juthattam a pénztárhoz jegyet váltani, s az egész színház tömve volt, mint régen ritkán. Ez annyival különösebb, hogy a nagy családok egy része Pesten lakik, fiatalság csekély, a polgárság elszegényedett, a hivatalszemélyzet elköltözött. De természetesnek találjuk, ha tudjuk, hogy középületben csak itt hangzik magyar szó. Ha elménczkedni akarnánk, mint a komoly Siebenbürger Bote szokott, elmondhatnók, hogy a színészek a változott körülményeknek csak örvendhetnek.

A karzat itt is zajosan megtapsolja a magyar népdalokat, de az előljáróságnak nem jut eszébe ebből valami különöst kimagyarázni, mint némely erdélyi kis városban. Deésen közelebbről ily kellemetlen esemény történt.

Színház után egy vendéglőben vacsoráltam. Mellettem egy fiatal ember ült, kit nem ismertem, azonban unalomból szóba ereszkedtünk egymással. Sok mindenről beszélgettünk s jól töltöttük az időt. Egyszer csak elkomorodik s így szól:

– Uram, ön megsértett.

– Nem emlékszem, hanem ha valami olyast mondtam, mi önt sérthette, ím nyilvánítom, hogy sértés távolról sem volt szándékomban. Megelégszik-e vele?

– Meg.

– No már most szíveskedjék megmondani, mit vett sértésnek beszédemben.

– Ön a román oláhnak mondja, holott, ez ellen már rendelet is jött ki. Én román vagyok.

Én nem mosolyodtam el, sőt fájt, mert ki tudja, az egyetlen szó mennyi gyűlöletet táplál semmiért.

– Ah boldog Isten! A román, vagyis inkább rumunyt magyarul oláhnak nevezik épen, mint a britisht angolnak, a deutschot németnek. Ez a világért sem gúnynév. Egyébiránt egy nemzet saját nevét csak a névért soha sem szégyelheti, mert a név annyi, mint semmi, üres hang, belértéke a nemzetből függ. Az olasznak soha sem jutott eszébe, hogy magát rómainak nevezze. Különböztetve nevezük egymást akárminek, csak ne gyűlöljük, legkevésbé pedig semmiért. E komoly idő nem való ily tréfáskodásra.

A fiatal ember szívesen búcsúzott el tőlem, s én az oláhot ezután románként fogom nevezni.

Másnap hírlapokat akarván olvasni, az úgynevezett nagy casinoba indultam. Benyitok az ajtón, s egy bureauban találok magamat. Egy igen udvarias hivatalnok tudtomra adja, hogy itt a rendőriroda van, a nagy casino nincs többé, pénzalapját sarczba fizette, s még nem hallá, hogy újra megalakult volna. Egyebekről is beszélgettünk. Végre kérdém, hát a polgári társalkodó létezik-e? Ő az ablakból egy épületre mutatott, s én megköszöntem szívességét.

A polgári társalkodóban találtam két biliárdot, három embert s négy hírlapot. Egyik ember hallgatott, a másik Ost-D. Postot s Wanderert olvasott egyszerre s haragudott háromért is, nem tudván megfogni, hogy miért van e két lapnak annyi előfizetője Magyarországon, midőn híres liberalismusok két garast sem ér; a harmadik Magyar Hírlapot tartja kezében.

Az öreg úr hajdan arról volt nevezetes, hogy a Mult és Jelent mindig végig szokta olvasni. Én pedig Hölgyfutárt vettem kezembe megtudni, hogy a mult hetekben hány új poéta állott elő.

Pénzalapját ez egylet is sarczba fizette s nem rég alakult újra. Az ily közintézetek s még tanodák is a sarczfizetések miatt nagyon meg vannak rongálva, de a tagok buzgósága tán megmenti a végenyészettől. Erdélyben oly kevés csatornája van a műveltségnek, hogy ha még ezek is bedugulnak, a polgárisodás a Királyhágónál fog végződni.

Kalandoztam még ide s tova, de nem írok le mindent. Ezt

nem akarom, azt restellem, sokat nem tanácsos. Legyen most elég e fecsegés is. A kolozsvári levelezők mindenesetre többet írhatnának.

Alkony felé a temetőben találtam magamat. Meglátogattam két sírt: szülőim sírját s gondolkoztam a barátaiméról, melyek, nem tudom, merre vannak.

VI.

Tordán nagy sárban mentem keresztül, s egész Maros-Vásárhelyig vert az eső. Az ily idő, azt mondják, nagyon alkalmas emlékezni, álmodozni, elmélkedni. Megpróbáltam mind a hármat.

Megemlékeztem azon boldog időre, midőn ezelőtt évekkel gyalog utaztam itt. Akkor tanuló voltam s csak könyveket tanultam még, s nem az életet. Csak azt tudtam, minden falunak van szép leánya, minden városban víg czimborák, minden megyében nagy hazafiak, kik megmentik a hazát. Enyém volt a világ, még a hegyen túl is. A patakkal utaztam, s nem tudom, ő volt-e vitorabb, vagy én. Az is kétséges, a völgynek volt -e több virága, vagy lelkenek.

Jó, hogy a kocsis egy falusi korcsma előtt megállott. Legalább fölvidulhattam. Nem a bortól, a világért sem, az most nagyon megdrágult. Nem ittam. Hanem innen egy galambbúgos udvart és címeres házat látva, eszembe jutott, hogy én itt hajdan bálban voltam. Jelen volt a megye valamennyi fertálymágnás táblabírája nőstül, leányostul. E jó urak egymást méltóságos urambátyámnak és méltóságos uramöcsémnek szólították. A gyöngébbek kedvéért megjegyzem, hogy Erdélyben a méltóságos cím kisebb, mint a nagyságos. Engem persze magáztak, de annyit kelle mondanom másnak a méltóságost, hogy szám rája szokván, másnap egy papot is mind méltoságoztam, ki nevében majd megpukkadt. Táblabírák többé nincsenek, méltóságos úr most is elég van, de ki nevetne, olyat nem igen találok.

Az eső valamennyire megszűnt, és látható lőn a vidék. Itt egy leégett korcsma, ott egy lakatlan ház, s több ily festői csoportozatok emlékeztettek a mult viharos napjaira. Ezt a román tette, amazt a székely. Nem tudom, jut-e eszökbe, midőn mellettük elmennek, mi hasznuk lett belőle.

Estve egy mezőségi faluban szállottam meg. A lak nyomait viselte a dúlásnak és pusztulásnak. A bútorok nagy részét rég

elhordották, miket ott hagytak, összetörték, s a mai napig is úgy van. Hárman egy pohárból ittunk ugyan, de mindegyikünk számára volt fekhely, azaz kettőnek jutott ágyfa, a harmadiknak szalmát terítettek a földre, mi az ágyat szintén pótolhatja ideiglenesen. A fölvygázó, ki legjobb akarat mellett is nem vigyázhatott föl a házra s inkább a gazdaságra terjeszté ki gondjait, tüzet gyújtott a kandallóban. A nyájas tűz s a gazda szívessége feledtették a rossz időt. Lenyugvás előtt körülültük a kandallót, s a gazda beszélni kezdett.

Ne gondolja senki, hogy ebből novella fog kikerekedni. Isten mentsen, még csak egy rövid krónika sem. Nagy-Enyed fölégetésétől kezdve az utolsó Maros-parti gyilkolásig oly borzasztó részleteket beszélt el a jámbor fölvygázó, hogy már csak azért sem írom le, nehogy valamelyik pesti drámaíró kidolgozza, s így új szerencsétlenség származzék. Másfelől a románok sem szeretik, ha az eféléket emlegetjük. Igyekezzünk feledni mi is. Talán ők is elfelednek egyetmást. Hanem a jámbor fölvygázó egyebekről is beszélt. Ezt már röviden megemlítem. Épen oly figyelemre méltó, mint fájdalmas.

A román nép veszélyes izgatás befolyása alatt van. Az előzmények a forradalom korába vezetnek vissza. A román mozgalmat nem nemzetiség, vagy más politikai eszme vezérlé. Eziránt igen kevés szám volt tisztában. A tömeg lelkében csak egy eszme élt, habár alaptalan, de az 1847-ben készített urbér miatt némileg igazolt félelem az iránt, hogy a fölszabadulás hirtelen adott nyereségétől megfosztják; szívében csak egy érzés lángolt: gyűlölet volt földesurai ellen. A vezetők e gyűlöletet a magyar nemzetre vitték át, s hogy a tömeget, kit politikai eszmével föl nem zaklathattak, s mai tekintetben semmi kívánni valója nem lehetett, céljókra használhassák, a birtokviszony más alapra tételét ígérték, s ez minden tudós rendszer nélkül oda ment ki, a mi a magyaré volt, ezután a románé lesz. Természetesen e vezetők, habár az alábbrendeltekből teltek ki, a legnépszerűbbek lőnek, s a többiek, kiket épen nem lehetett gyanúsítani, hogy barátjai a magyaroknak, vagy háttérbe szorultak, vagy oda sodortattak. Most, midőn e törekvések gyakorlatba vételének nem lehet helye, s a román értelmiség is ellene dolgozik, a nép nem akar lemondani reményeiről, s a régi izgatók alábbrendeltjei, kiket vagy sértett ambitio, vagy más szenvedély vezet, táplálják e reményeket, szítják a szenvedélyt. Még a democrata nevet merik fölvenni – ők, kik az elfoglalt kastélyokban aristocratát játszottak, s a hatalmok alatt

néppel kegyetlenebbül bántak, mint a régi, ritkán humanus szolgabíró.

A minő szép a testvérházában a volt földesúr és hajdani urbérese s most birtokos társa közti viszony, épen oly szomorító Erdélyben. Itt egymást fenyegetve, gyűlölve, sodortatnak végletekre. A nép foglалásokkal tölti idejét, a birtokos perléssel, s visszatörlásra kényszerül, a nép bosszút forral a jövőre, a birtokos remegésben él. Ily sivár élet mily következményeket rejthet? Erdélynek nem minden vidékén áll így ugyan a dolog, de kivált a Mezőség- és Alsó-fehérré nézve nem nagyított a rajz. Más tekintetben sem akarok félreértetni. Nincs itt szó azon románokról, kik bármi politikai eszmét képviselnek, hanem azon kalandorokról, kik gyűlölettel prédikálnak, a birtokot támadtatják meg, elveszik a nép józan eszét, kik a legképtelenebb communisticai rendszerhez sem tartoznak s csak oly névvel címezhetők, melyet nem írok le, de mindenki gondolhat. Ily körülmények közt minő a társadalmi élet, könnyen gondolhatni. Ez csak egyik oldala a tárgynak. Nem fog-e igazoltatni hosszas ideig az ostromállapot, midőn a nép ily veszélyes törekvéseket táplál? Remélhető csak a közelebbi években is az alkotmányos élet, midőn a társadalom sincs védve? A különben is szegény Erdély nem fog-e mind inkább szegényedni, midőn egyetlen szegélyforrása is apadoz?

Azon románok, kik látják a nép demoralisatiojának veszélyeit, mint fönnebb is mondám, csekély, bár lassan-lassan növekedő befolyással bírnak. De a megkezdett igazságos és szigorú administratio véget vet e törekvéseknek, s akkor a csalódott nép újra hozzájuk fordul. Itt lesz az engesztelődés és békítés időpontja. A román századok óta együtt szenved, együtt örül a magyarral, s nem egy román név ragyog a magyar történet lapjain. Külön-külön kevésre mehetünk, együtt sokra. A magyar nemzet nem a volt aristocratia, s a román nemzet nem azon vérszomjas csoportokból áll, mely fegyverteleneket öldökölt, s mi több, kegyetlenül kínozott. Ezt jó lesz el nem felednünk, és minden nap megemlékeznünk arra, hogy a gyűlölség és egyenetlenkedés mily következményeket hozott elő. Ki a közel multból sem okult, az soha sem fog okulni, de maradékai átkozni fogják, ki a békülésre nyujtott jobbot el nem fogadja, éles tört tart kezében, mely a haza szívét vérzi. Szeretjük-e a hazát, ha egymást gyűlöljük? Ha egy anya gyermekei vagyunk, miért ne legyünk testvérek? Minő bünt rejt, midőn a gyermekek anyjukat gyilkolják?

Ily gondolatok közt értem Maros-Vásárhelyen át a csöndes faluhoz, hova szándékoztam.

Még sokat kellene írnom.

Irhatnék egy hosszú értekezést a protestánsok autonómiájáról, iskolafelügyelőiről, egy philippicát azon bizalom-férfiak ellen, kik azt akarják, hogy a magyar ifjú csak Szebenben hallgathasson bölcsészetet és jogot.

Irhatnék az erdélyi vasút ügyében, hogy a Siebenbürger Bote fölkiálthasson: «Ti nem az igaz Istent imádjátok, én vagyok annak prófétája.»

Irhatnék a székely földről.

Irhatnék sok mindenről. De én csak úti benyomásaimat s néhány nap élményeit akartam vázolni. Aztán élvezni akarom a természetet, e szép vidék bájait.

Oh szép vagy Erdély és szerencsétlen! Ki mondja meg, nem ezért szeretlek-e jobban?